

Gorsa és Batida a Barsay kezén. — Szinán nagyvezér. — A krimi tatárok és a szultán serege pusztítva vonulnak át vidékünkön. — Báthory Zs. fejedelem Rudolf-fal szövetezik. — A rácok és hajduk dúlásai. — Harez e vidéken. Csanád, Makó, Temesvár alatt. — Szeged, Lippa magyar kézre jutnak. — Temesvár oltalmára s az alvidék elpusztítására a tatárok ide visszarendeltetnek. — Nyáry Pál Vásárhelyt birtokba veszi. — Csomorkány, Férged, Tótkutas, Szöllös, Fecs-kés, P.kutas, Gorsa végkép elpusztítottak. — Az erdélyi fennhatóság e vidéken helyre áll. — A fejedelmek adományozásai miatt az országgyűléseken panaszkodnak. — Rudolf király Férgedet, Makót Szokoli Péternek adja, a Losonczy-uradalmakat pedig Forgács Zsigmondnak. — Vásárhelyt magának tartja fenn. — Tényleges birtokos a török. — Rác Márton hajdui dúlják a várost. — A hajduk további ismeretése. — Teljes felfordultság e vidéken. — Bocskay fölkelése. Erdélyhez kapcsoltatunk. —

1593—1608.

A legnagyobb veszedelmet azonban a török háború hozta fejünkre. A török már a béke idején is folytonosan pusztította és rabolta az országot s hurczolta rabságra annak lakosságát. A nyomort növelték a tovább húzódó inség, drágaság¹ és a árvizek is.² Ily viszonyok között a nagy |1593—4. rétségek és nádasok közt fekvő s nehezen megközelíthető helyeknek emelkedett az értékök, s ta-

¹ Fraknoi, Magy. orsz. gy. eml. VIII. 10.

² Ortelius, Ung. und Siebenbürg. Kriegshandel, Frankfurt a. M. 1599.65.

lán ez a körülmény magyarázza meg, hogy valaki Gorsa és Batida falvakat épen ekkor kérte fel a királytól, minek azonban Barcsay János, a jogszerű tulajdonos, híret vevén, a leleszi konvent előtt azok eladományozása ellen forma szerint óvást tétetett.¹ | 1593.

Ez alatt Szinán nagyvezér 150 000 főnyi hadseregével nyomult a hon észak-nyugati részeibe, s csakhamar nagy csapásokat mért a királyi várakra és seregekre, a támogatására rendelt tatár csordák pedig egyidejűleg Erdélyt és hazánk délkeleti részét elárasztották. Kifosztották és felgyújtották a falvakat, a 12 évnél idősebb férfiakat lemészárolták, a nőket és gyermekeket pedig magokkal hurczolták Győrbe, hol Szinán főszeregéhez csatlakoztak.² A krimi tatárok az utóbbi évtizedekben már állandó kíséretét képezték a török seregnek s páratlan vadságukkal és kegyetlenségökkel mindenütt rémületet terjesztettek hazánkban, ahol csak megfordultak. Az ellenséges csapatok most már nem kedvezlek a török birtokoknak és hódoltsági helyeknek sem, s rendre dulták azokat is, melyek Khalil defterébe be voltak írva.

Majd a szultán maga akart sereget vezetni Rudolf ellen s Báthorynak feladatává tette haddal örködni Váradon, hogy a nagy muzulmán sereg felvonulását Szolnok, Szarvas vagy a temesvári szandzsák felől ne háborítsák.³ A fejedelem lelkében azonban ekkor már az az elhatározás érlelődött meg, hogy a porta főhatóságát lerázza magáról s ellene Magyarhon királyával lép véd- és dacszövetségre. E tervhez az erdélyi országgyűlési

¹ Leleszi orsz. lt. Lib. sig. 13., fol. 6., D. 414.

² Ortelius, i. h. 93.

³ A budai pasa levele Báthoryhoz 1594. ápr. 4-ről Haan és Zsilinszkynél, Békésm. okl. 213.

rendek is kénytelen-kelletlen hozzájárultak | 1594. s a betörő tatárok eleibe Lugos vidékére sereget küldöttek, mely azonban semmi eredményt sem ért el, sőt a vidék lakóinak veszedelmére volt, mert a rácok és hajduk csapatokba állván s a rendes haderőre is támaszkodván, még nagyobb erővel dúlták és fosztogatták a benszülöttek javait s a birtokosok kastélyait,¹ mi annál keservesebb csapás volt, mert azok ez évben az országos árvizek is sok kárt okoztak.² Nagyobb sikerrel működött Báthory Zs. hős lelkű vezére, Borbély György karánsebesi bán, ki a másik év elején Bokcsát, Facsétot, Lippát, Solymost, Csanádot megvette s véres harcban a temesvári pasát is megverte; Borosjenő, Pan- | 1595. kota, Arad, Békés, Szarvas, Nagylak, Fel-lak szintén még ez évben a mieink hatalmába kerültek vissza, főleg annál fogva, hogy Mátyás főherczeg ugyanezen időtájon lovat és sereget küldött Gyula vidékére Borbély támogatása végett, mely a falvak kirablását és felperzselését is vitézi feladatai közzé számította, úgyhogy a hajdúk gazdag zsákmánnyal megrakodva térhettek vissza a főherczeg táborába.³ Más oldalról pedig a vallásos érzületében megsértett ráczság is az egész Délmagyarországon fellázadt a török ellen, a

¹ Erre nézve l. Szilágyi Erd. orsz. gy. eml. III. 309.

² Ungar. Siebenbürg. Kriegshändel, Frankfurt a/M. 1599. 65.

³ Szilágyi, Erd. orsz. gyül. eml. III. 341. s köv. II. Ortelius, Kriegsempörungen Nürnberg 1614. I. 295—296. Ungar. und Siebenbürg. Kriegshändel 1592—5. II. 41—49. II. Jakobinus, Brevis enarratio etc. Schwandtnernél Scriptorum, Pars II. 31. 34. Löw, Mahometische History, 166, 170. Zeiller, Beschreibung des Königr. Ungarn. 1660. 402. Discurs, Ungarischer, Siebenbürgischer Handlungen. Nürnberg, 1598.

magyar lakossággal és a szerte kalandozó hajdú csapatokkal kezét fogva, támadta meg a török palánkokat és kisebb csapatokat, s ezeken több helyt, főleg Becskereken vidékén, könnyű győzelmeket vett, s kegyetlenségeket is követett el.¹ A török sem késett azonban az elfoglalt délvidéki erősségek visszafoglalásával. Becskereken vérbe fúlasztják az ott egybegyűlt magyar, rác és oláh felkelőket, Lippán Borbélyt ostrom alá fogta, míg másfelől ugyanazon időben az erdélyi hadak | 1596. Bocskay István vezérlete alatt Csanádot égettek fel és Temesvárt ostromolták, minek hírére Lippa alól a törökök oda siettek, de a gyulai és csanádi utban több csetepaté közben érzékeny veszteségeket szenvedtek. Szolimán, a temesvári paša, ekkor Győr vidékéről az alföldre visszarendelte a tatárokat, s felhatalmazta, hogy a Körös-Marosközét tőlök telhetőképén pusztítsák el,² amivel megvolt pecsételve annak leggyászosabb sorsa.

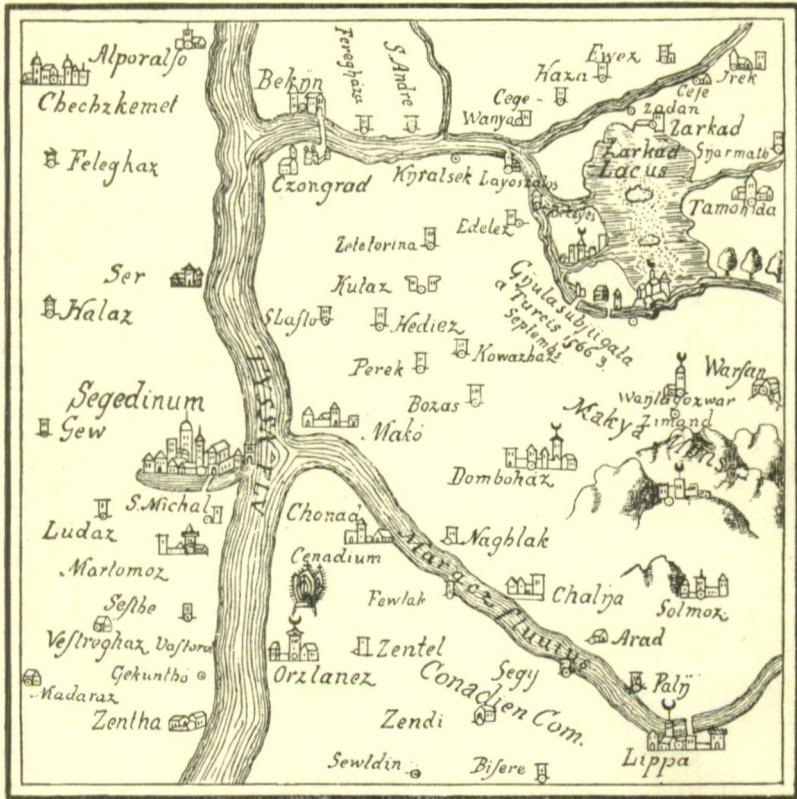
Ugyanez évben megérkezett Mohamed szultán 150 ezer főnyi serege is a Tisza-Duna közé, melyet Szegeden osztott szét különböző irányokba. Az ország rendei ily körülmények közt követek útján a szomszéd lengyel nemzethez fordulnak segítségért a török ellen,³ midőn is meg- | 1595. döböntő vonásokkal irják le hazánk ekkori nyomorult állapotát. »Minő sötétség borult reánk, mint esett el a mi fejünknek koronája! Nincsen ház

¹ Szentkláray, A becskereki vár 37, 41. II. (M. T. akad. ért. a tört. tud. köréből, XII. k.) A hajdúk Jenő elfogatásakor a török őrséget (400 fő) szintén lekonzolják. (Ortelius, i. h.)

² Borovszky, Csanádv. tört. I. 219.

³ Fraknói, Magy. orsz. gy. eml. VIII. 194.

siralom és gyász nélkül. Az oltár szolgálai isteni-tisztelet alatt leöldöstetnek, ártatlan véreikkel be-

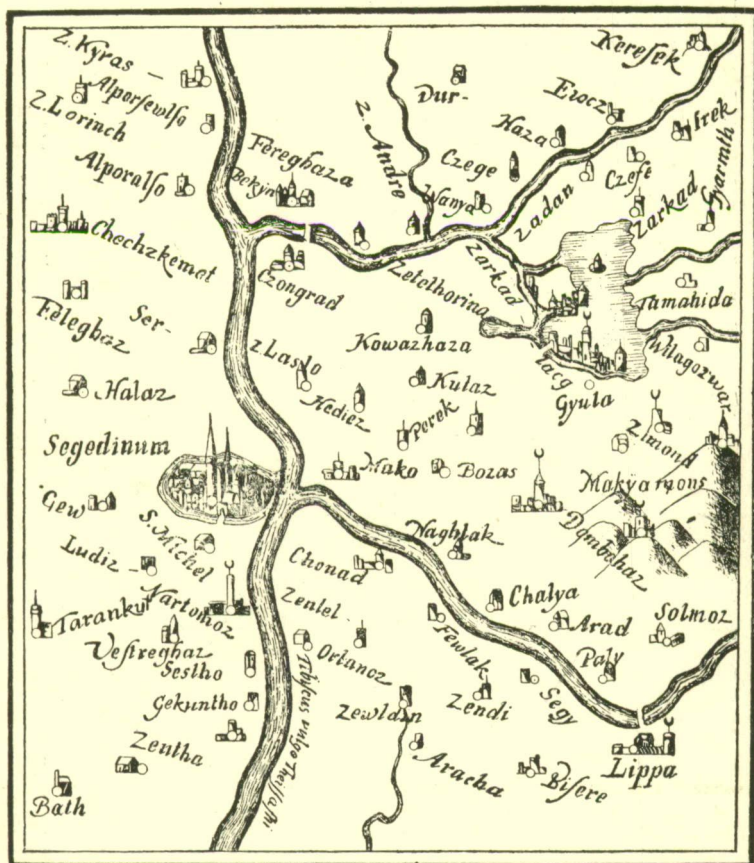
20. sz. H.m.Vásárhely vidéke 1596-ból.¹

keverik ellenségeink az oltárokat, a szent öltönyöket. . . A hon vidékei pusztasággá váltak. Szántóföldeink, városaink, templomaink gonosz és kegyetlen módon feldúlattak«² stb. Győr és Pápa

¹ Részlet Joan. a Dutechum Jun. térképéből: Vera delineatio accurataque tabula totius regni Hungarici stb. 1596. (Balogh János szentesi ügyvéd ur szivességéből.)

² A segélykérő levél Bélnél, Adparatus, 429—431.

megdőltek Szolimán csapásai alatt, ki azonban a mezőkeresztési nagy harc- 1596. okt. 23—5.

21. sz. H.m.Vásárhely vidéke 1596-ból.¹

ból gyorsított menetekben visszatért hazájába, bár az ütközet tudtán kívül is az ő győzelmével vég-

¹ Részlet e térképről: Vetustissimi potentisimique Hungariae regni Transsylvaniaeque principatus . . . delineatio. (Ráth Gy. egyetlen példányának Weinwurm által való sokszorosítása után.)

ződött. A tatárok, kik táborában jelen voltak, visszavonulás közben újra iszonyu pusztításokat követtek el az alvidéken, sőt khánjokkal együtt néhány éven át itt maradtak a szultán elvonulása után is, s rablásaikat és portyázásaikat, minekutána az alföldet feldúlták és kiélték, kiterjesztették egész Miskolczig és Szendrőig.¹ Nagyváradról, mely folyvást az erdélyi fejedelmek kezén maradt, ezek csapatai jártak-keltek Csanád vára és a délvidéki egyéb erősségek támogatására, illetve ostromlására. Amazt Lugosy Ferencz erősítette és oltalmazta a temesvári pasa ellenében, míg Lugosy János, mint a magyar felkelőség parancsnoka, a szabad hajdú s rác z csapatokkal összhangozóan harczolt a délvidéken. A kö- | 1597. máj. vetkező év tavaszán a törökök Gyulavár körül gyülekeztek,² hogy Bécs felé induljanak. Fél évvel később a mieink a rác zokkal egyesülten Makónál verték meg a törököket.³ Temesvár ostromával, bár e végett a fejedelem ismételve küldött újabb meg újabb hadakat, melyeket sziléziai csapatok is támogattak, a mieink nem boldogultak, s végre is az alól a tél elején elvonultak.⁴ A török ereje, bár az ország nyugoti részén súlyos vereségek is érték, általában még nem törött meg. A szultán új vezéreket állított seregei élére s ezek a délvidéket, melynek oltalmát Rudolf teljesen elhanyagolta, csakhamar elárasztották. Szaturdzsi Mohamet, az új nagyvezér, Becskere- | 1598. jun. ken várta be a tatár khánt, s itt állapították meg, hogy mely uton haladjanak a »bécsi király«

¹ Gyárfás, Jászkun tört. IV. 172—173. Reizner, Szeged tört. I. 132. Pethő G. M. Kovács J. M. Krón. 1592. Borovszky, i. m. I. 218. 297.

² Ortelius, i. m. I. 356.

³ Magy. Tört. Tár 1893. 357.

⁴ Discurs. Ung. Sieb. . . Handlungen, Nürnberg 1598.

ellen. Váradra esett a választás szeptember elején 7000 tatár indult előre s Debreczenig száguldva mentében mindenütt elpusztította a vidéket. Csánád, Nagylak, Arad, Jenő ellenállás nélkül meghódoltak a tulnyomó erő előtt.¹ Nagyvárad az ötven napi ostromot hősiezen kiállja, sőt nem-sokára támadólag lép fel a török ellen. Nyáry Pál nevezetesen az őrség egyrészével Sarkadot vivja meg s annak őrségét lekasza- | 1599. szept. bolja,² sőt ezidőtájon városunkat is neje, Várday Katalin részére elfoglalja, ki ahhoz, mint anyai örökségre, a Losonczyak révén tartott igényt. A tiszavidéki hajdú csapatok a hon különböző tájain mesébe illő hőstetteket visznek végbe. Altalában az ország távolabbi részeiben hős vezéreink, Pálffy, Nádasdy és Schwarzenberg diadalmasan lépnek föl a török ellen, úgyhogy ez korábbi dolyfősségével felhagyva, maga kérte a békét, A vidékühkhöz közeli helyek: Csongrád, Gyula, Eger, Szolnok, Kalocsa, Füldeák ugyan még az ellenség hatalmában voltak: de Csánád és Szeged ismét magyar kezekre szállottak vissza.³

A kivivott országos diadalokért azonban a nagy magyar alföld iszonyu árt fizetett. Az átvonuló királypárti csapatok, főleg a rácok és hajdúk is kíméletlenül dúlták, de az ellenség s főleg a tatárok dühe még borzasztóbb volt, főleg amiatt, mert az itteni lakosság tevőleges részt is vett a török elleni támadásokban. A küzdő felek mindenikét egyaránt tüzelte a bosszu, a vallási fanatizmus és a fajgyűlölet. A tatárokat ezenkívül ázsiai vadságuk, zabolázhatatlan rablási s vérszomjuk, és pusztítási szenvedélyök. E szilaj

¹ Zeiller, i. m. 88. Szentkláray, i. m. 42.

² Ortelius, i. m. I. 446.

³ Behamb, *Observationes Hungaricarum rerum etc. Notitia Hungariae* II. rész. 119. 120.

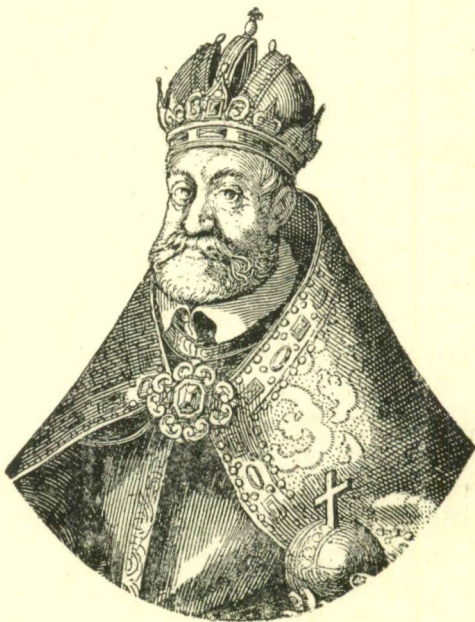
csordák leölték, vagy rabszijra fűzték a lakosságot, meggyalázták a nőket, legyilkolták az oltárok papjait, kirabolták és felgyújtották a házakat, s általában ugyanazzal a határtalan kegyetlenséggel irtották ki a népességet s tették semmivé annak lakóhelyeit, melylyel harmadfél száz évvel azelőtt a mongolok.

A megerősített helyek jó részét, Bék és, Szarvas, Erdőhegy, már a törökök felgyújtották, mikor előző években odahagyni kényszerültek, a mostani pusztítás pedig mindazt megsemmisítette, amit a török és a királyi katonaság még meghagyott, s amit a lakosság a rövid szünetek alatt időközben szerzett és örökölt. Abban az évben nevezetesen, mikor Nyáry Pál az alföldre kiment, a tatár khán rabló népe újra megjelent a Tisza vidékén s azt oly iszonyu dühvel irtotta, mint talán még soha.¹ Csomorkány, Férged, Tótkutas, Szöllős, Fecskés, P.kutas, Górsa eltöröltettek a föld színéről, épen úgy, mint a szomszédos Komlós, Orosháza, Szentetornya és Makó is. Utóbbik hét évig pusztaságban maradt, a mi községeink azonban többé soha sem népesültek meg s határaik mindeddig pusztán maradtak!

A vétkes könnyelműséggel kezdett s folytatott háboruból Báthory Zsigmondnak alig volt egyéb haszna annál a dicsőségnél, hogy vidékünkön, a Tisza keleti partjától kezdve, itt működő hadvezérei útján az erdélyi fejedelem fennhatóságát ismét helyre állította, s azt újból Erdélyhez kapcsolta. A földönfutókká lett makóiak legalább, mikor újra megülték elhagyott városukat, oda nyilatkoztak, hogy ők azóta, hogy Lippa magyar kézre jutott, az erdélyi fejedelem alá tartoznak. S csakugyan, már Báthory Zsigmond Fellak várát

¹ Fraknoi, Magy. orsz. gyűl. eml. IX. 337.

s egy rakás csanádmegyei falut Segnyey Miklós-nak adományoz. Báthory Gábor fe- | 1597. jedelem s ennek utóda szintén fentartották e vidéken fenségi jogaikat, mint ezt később látni fogjuk. A királypárti birtokosok javaik illeten eltulajdonítása ellen mindjárt a legelső országgyűlésen felszóllaltak ugyan s tudatták a fölséggel, hogy rajtok a fejedelemmel kötött szövetség ellenére minő sérelmek estek: de minthogy a király Báthoryval ujjat huzni nem akart, s ez nemcsak Békés- és Csanádmegyékben, hanem az Erdélylyel határos többi megyékben is egyre-másra gyakorolta e jogokat, a baj a magyar országos rendek követelése ellenére is orvosolatlan maradt.¹ De a magyar király is gyakorolta e vidéken a fölségjogokat. Így Rudolf a határunkbeli Férgedet s egyéb szomszédos csanádmegyei helyeket, u. m. Makót, Vasant, Dedenszeget, Sz. miklóst és Tempest hadi érdemeiért hívének, Szokoli Péternek adományozta, illetőleg ennek ez ősi javairól új adomány- | 1601. aug. 24.

22. sz. Rudolf király.²

¹ Fraknói, i. m. IX. 131, 151, 157.

² Nádasdy Mausoleuma után.

levelet adott ki,¹ pár hóval előbb pedig a jun. 7. Losonczy-féle uradalmakat, melyek megszakadás utján a kincstárra szállottak, Forgács Zsigmond javára írta el, de Vásárhelyt magának fenntartotta,² bár ehhez, mint láttuk, Nyáry Pálné tartott igényt.

Voltaképen pedig a pusztasággá változtatott alföldön a török uralom állott ismét helyre: azonban a többi hadviselő fél fenntartá jogát e vidékhez, habár egyik sem szerezhett annak kellő érvényt. Mindenik fél jogai mellett fontos érvek szóltanak: de nem a jog és az érvek döntöttek a birtoklás és hasznóvétel tekintetében, hanem az erőszak és vakmerőség, melylyel valamelyik e helyekhez közel férhetett. A török földesur csak fegyveres csapatok társaságában vagy hódoltsági várakban érezhette magát biztonságban e vidéken, s e miatt azt követelte, hogy magyar jobbágysai oda hordják be kötelező adójokat, amit ezek gyakran akarva sem tehettek. A magyarországi és erdélyi földesurakra nézve az ellenség által uralt területen szintén nem volt biztos a járás-keelés, még kevésbé a tartózkodás, ha csak kíséző katonaságra, vagy megerősített kastélyokra és várakra nem támaszkodhattak, a minők határunkban nem léteztek. Így hát általában a szerte csatangoló hadi csapatok zsákmányává esett a vidék, úgyhogy most a török-tatár, majd a császári, majd a rác és erdélyi, majd a hajdú csapatok vetettek abban zsákmányt. Főleg az utóbbiak keresztül-kasul száguldoztak e vidéken s kielégíthetetlen rablás szomszjúkkal, kicsapongásaikkal és kegyetlenségeikkel tették rettegetté magukat. Így Rác Márton, Puskás Benedek, Csorba

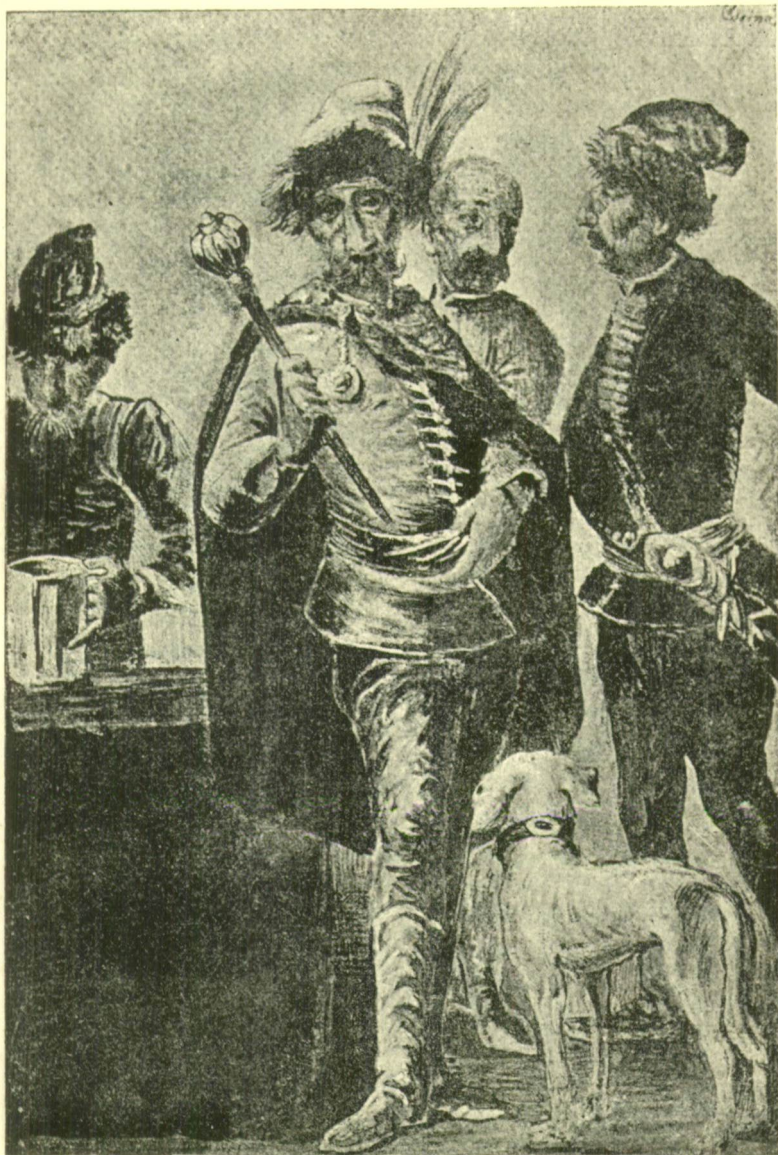
¹ Orsz. lt. Neoreg. fasc. 920. nro 19. és esztergomi kápt. lt. caps. 6., fasc. 12., nro. 2.

² Orsz. lt. Lib. reg. 110.

Miklós és Vizközi György 225-öd magukkal megrohanták Vásárhelyt, onnan | 1601. szept. minden marhát és jószágot magokkal elhoztak, s mint a kecskemétiék írják, »az embörökben meg is haltanak kénzásban«.¹ A város népe, mint láttuk, már régebb időkben érezte a hajdúk félelmetes karját, kik ezuttal is megfeleltek rettegett hirnevöknek, s mint olyan népség, melynek eleme a rablás és a háboru, nem teltek be zsákmánynyal s nem ismeretek irgalmat. A háboru dúlásai következtében földönfutókká vált hajdúkat, ezt a nyomorban és háboruban megkeményedett lelkü és szivü hadinépet, sem isteni, sem emberi törvény nem szabályozták s egyedül parancsnokaiknak engedelmeskedtek. Készek minden zászló alatt szolgálni, ahol megfizették őket; majd a magyar, majd az erdélyi vezérekkel, majd Bastával, majd a törökkel fogtak kezét, mindenkor azzal, ki őket eltartá s kinél legtöbb nyereségre volt kilátásuk. Minthogy pedig Rudolf nemsokára Rákóczy Zsigmond ellen fordítá fegyvereit s Erdélyt Bastával magának elfoglaltatá; másfelől pedig a török az ország délnyugoti részein nagy csapásokat mért a császári hadakra s ez olykor a hajdúkat is keservesen lakoltatá: a délvidék főerősségei, Lippa és Lugos, hol egyik, hol másik küzdő fél hatalmába estek, s az önálló erdélyi fejedelemség hivei is a törökkel fogódzva szervezkedtek. Ily körülmények közt természetesen e vidék a teljes fejletlenség és zürzavar képét mutatta, egyszersmind szabad zsákmányává esett a küzdő felek mindenikének, oltalmat és bátorságot keresve mindeniknél, de sehol sem találva. Ha még ehhez a több mint tiz év óta tartó háboru miatti inséget, drágaságot és pestist¹ vesszük, mely

¹ Hornyik, Kecskemét tört. II. 69.

¹ Szilágyi, i. m. V. 32—35. Kriegsempörung. IV. 23.

23. sz. Hajdúk a XVII. században.¹

¹ Szilágyi, Magy. nemz. története után.

állandó lett az országban: bárki is elképzelheti, hogy e vidéken ismét szánandóan nyomorult állapotba jutottak a gyámoltalan lakosok, mint Dsingiskhán vad hordái idején, azzal a különbséggel, hogy most nem egy, de 4—5-féle ellenségtől kellett rettegniök, melyek között a legfájdalmasabb és szégyenletesebb csapásokat elfajult honfitársak mérték reájok. Ez általános felfordultságban még szerencsésnek mondhatta magát az a helység, melynek birtokjogát egyik-másik hajdú tisztt szerezte meg magának, mert az ilyen községnek inkább módjában volt magát a többi hasonló fajta rablófőnöktől megoltalmaztatnia, ide nem értvén természetesen a nagyobb számban átvonuló és szerte csatangoló török-tatár hadakat, melyek a német ellen folyvást tartó háboru alkalmával a délvídeket Lugostól Váradig tüzzel-vassal pusztították,¹ mint a ma- | 1602. gas portától elpártolt Erdély egyrészt,² melyet most Rudolf király vezérei törekedtek hatalmukba keríteni.

Ily körülmények között állott Bocskay István az elégtelenség élére a török támogatása mellett, hogy a német kormány tulkapásai, kegyetlenségei és vallásos üldözései ellenében hazájának könnyebbülést szerezzen. Hozzá csatlakoztak a hajdúk, valamint a délvídeki várak, Lippa, Karánsebes s az egész Erdély is, melyhez győzedelmes fegyvereivel a bécsi békében az egész tiszántuli Magyarországot ismét odacsatolta,³ s ezzel a délvídek közjogi helyzetének újból megadta a rendezettséget és nyugodalmat. | 1606.

¹ Nyáry Pál levele Mátyás fihghez Pestynél, Krassó-
vrm. tört. IV. 231—3. Szilágyi, Erd. orsz.-gyül. eml. I.
298, 309, 316, 317.

² Egykoru török földirati mű 1605. tájáról. Bálint
Gábor fordítása, Századok, 1870. 305—308.

³ Károlyi A., Magyar. orsz.-gyül. eml. XI. 551. Pető
Gerg. Magyar. Krón.